

VITÁK A BUDAVÁRI PALOTA SORSÁRÓL (1945-1948)

KALMÁR MIKLÓS

„Ismeretes, hogy ennek az épületnek a sorsa nemzetünk történelmével mennyire összeforrott.”*

Statisztikai adatokkal alátámasztott, számos alkalommal közzétett, a kortársak előtt is ismert tény volt, hogy Budapest az „esztelen katonai védelem”¹ következtében óriási háborús károkat szenvedett. A tüzéségi és légitámadások egyik fő célpontja a Budai Várnegyed, a kormányhivatalok központja volt, a német–magyar stratégia értelmében a „*Festung Budapest*” egyetlen épületét sem lehetett feladni. Az ostromban „a budai várnegyed háromszáz háza közül egy sem maradt sértetlen”.²

A harcok lezárulta után érzelmekkel telített leírások sokasága látott napvilágot az utcákon a lakosság elé táruló látványról. „A régi vár, ahol évekig éltem, a szemem láttára semmisült meg, színesen és színpadiasan, tűz és vas önkívületében [...] húsvétig a romok magányába zárkóztam el, a világtól elszakadottan, mint valami kriptában” – emlékezett az író és irodalomtörténész Sótér István.³ Az elnéptelenedett várnegyedben a közmunkások, „ínségmunkások és akkordosok” még 1947-ben is a romok eltakarításán dolgoztak.⁴

A Dunába omlott hidak a főváros, a Várhegyet uraló romos Budavári Palota az ország helyzetét képezte le. „Itt, a királyi várpalota pusztulásának képe, az igazi és teljes szimbóluma annak, amely ma országunkat a legjobban jelképezi: kiégett romok, üszkös falak, rom és pusztulás képe mindenfelé.”⁵ A magyar államiság évszázados történelmét megtestesítő épületegyüttesben Murányi-Adorján Zoltán költő és újságíró azonban nem csupán a pusztulás tükörképét látta: a jelen alkotóelemévé emelkedő múlt monumentumává⁶ emelte, amely megalapozza a jövőbe vetett hitet. „A kiégett és roncsolt kupola fölött Szent István koronája sértetlenül áll, hirdetvén a nemzet felé a hitet, amely nélkül számára nincs feltámadás [...]. Újból ujjá kell építenünk a Várat, mint ezeréves történelmünk során már annyiszor.”⁷

A palota ugyanis – ahogy a barokk kori újjáépítés óta eltelt évszázadokban mindvégig, úgy 1945 után is – a kortársak szemében „alaktalan ábrándkép, a magyar önállóság és nagyhatalom légvára”⁸ volt. A nemzeti egységnek és nagyságnak az épületegyütteshez kötődő képze, az ebből táplálkozó érzelmek és illúziók a világháború után hosszabb távon és széles körben tovább éltek. A fizikai újjáépítés zálogává váltak, kiindulási pontul szolgáltak a múlt kommu-

nista átértelmezéséhez. Segítették az itt hatalmi központját kialakítani szándékozó rendszer történelmi folytonosságának igazolását.

Czagány István művészettörténész 1966-ban megjelent könyvének⁹ bevezető sorai jól példázzák, hogyan váltak az egymást követő periódusokon átívelő gondolatok a kommunista ideológia kiszolgálóivá, és hogyan szolgálták a palota újjáépítésének a mindenkor politikai fordulatoktól semmiképpen sem független ügyét. Az 1950 és 1970 között a Középülettervező Vállalat műemléki kutatásvezetőjeként az épületegyüttes rekonstrukciós munkálataiban közreműködő szerző szerint

a palota „esztétikai fontosságával egyenértékű a történelmünk során államiságunk kifejezésében játszott állandó szerepe. Népünk mindig az ország szívének tekintette mint kormányzati székhelyet. Olyankor is így nézett fel rá, amikor nem lakott benne magyar uralkodó, vagy éppen népelnyomó, idegen hatalom képviselője húzódott meg a falai között.”¹⁰

Néhány oldallal később, immár a jövő felé tekintve Czagány így fogalmazott:

„Az se felejtjük el, hogy néhány évszázaddal ezelőtt, államelméletünk szempontjából legalább annyira fontos volt a palota felépítése, mint napjainkban a kultúrelvetünk számára történő újjáépítése. Ismeretes, hogy ennek az épületnek a sorsa

* ■ Czagány István: *A budavári palota és a Szent György téri épületek*. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1966. 8. old.

1 ■ Szűcs László: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) 1944. december 23. – minisztertanácsí jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. K. n., Budapest 1997. A köt. 688. old. Említi: Bognár: *Átváltozások és átváltoztatások*, 259. old.

2 ■ Szűcs László: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) 1944. december 23. – minisztertanácsí jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15K. n., Budapest 1997. B köt. 428–429. old. Említi: Sipos: *Tervek a budai, 299. old.*; Bognár: *Átváltozások és átváltoztatások*, 259. old.

3 ■ Sótér István: *Búcsú a Vártól. Budapest*, 1 (1945), 1. szám, 18. old.

4 ■ Lásd a *Magyar Nemzet*ben 1947 márciusában megjelent, szociológiai tanulmányok is beillő tudósítást. Péter József: *Romeltakarítók között a Várban. Magyar Nemzet*, 1947. március 25. 3. old.

5 ■ Murányi-Adorján Zoltán: *A Királyi Vár romjai között* – Séta a rommá lett vár utcáin. *Budai Polgár*, 1945. június 24., 1–2. old.

6 ■ Lásd Gyáni Gábor gondolatait követve: Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram, Bp., 2016. 137. old.

nemzetünk történelmével mennyire összeforrott. Ezt bizonyítja az a sorspárhuzam is, amely kétszeri keletkezése és pusztulása, valamint hazánk elbukása és talpraállása között fennáll.”¹¹

ÉPÍTÉSZEK ÉS MŰEMLEKVEDŐK. HIVATALOK, ELVEK ÉS GYAKORLAT. STÍLUSOK ÉS TERVEK

Az új világ teremtése iránt elkötelezett, a fővárosi rendezési tervek készítésébe, a helyreállítási munkák irányításába bekapcsolódó építészek kezdettől fogva a Budavári Palota újjáépítését, eredeti vagy részben eredeti, barokk, illetve az ybli–hauszmanni formájú rekonstrukcióját szorgalmazták. Az épületkomplexum történelmi és művészettörténeti jelentőségének felismerése mellett erre vezetett több szakmai és statikai szempont mérlegelése is. A hauszmanni elemek kijavításával, korrigálásával tervezték rekonstruálni a homlokzatokat – elsősorban a városképben meghatározó szerepet betöltő dunai homlokzatot – a díszlépcsőket, és lehetőség szerint – károsodásuk mértékéhez igazodva – a dísztermeket is. Az újjáépített palotának egyértelműen a legmagasabb szintű állami reprezentációban szántak szerepet: az épületekben az államigazgatás hivatalait javasolták elhelyezni. Felvetődött jelentős kulturális intézmények, művészeti gyűjtemények, könyvtárak ide költöztetése is.

Időrendben az első, különösen érdekes dokumentum Ambrózy Gyula 1945. június 6-án kelt levele. A „feladó” a nemzetközi jog németellenes nézeteket valló, tanult művelője, a kiugrási kísérlet megszervezésében is szerepet játszó, a Kormányzói Kabinetiroda vezetőjeként dolgozó politikus, aki Horthy Miklós bizalmasai közé tartozott. A „címezett” a modern építészet szociáldemokrata elkötelezettségű, ez idő tájt több fontos hivatali tisztséget betöltő jeles képviselője, Fischer József. A levélíró – véleményét megalapozandó – egy építész szakértőre, minden bizonnyal Szabó István várkapitányra hivatkozott.¹²

7 ■ Murányi-Adorján: *A Királyi Vár*, 1–2. old.

8 ■ Gerevich László: *A budai vár feltárása*. Akadémiai, Bp., 1966. 9. old.

9 ■ Czagány: *A budavári palota*, 5–6. old.

10 ■ *Uo.*

11 ■ *Uo.* 8. old.

12 ■ Ambrózy Gyula (1884–1954); Bognár Gábor: *Átváltások és átváltoztatások. Adalékok a Budavári Királyi Palota 1944 utáni történetének műemléki kérdéséhez*. *Magyar Műemlékvédelem*, XV (2011), 269. old., 60. jegyzet.

13 ■ Bognár: *Átváltások és átváltoztatások*, 269. old. (63. jegyzet).

14 ■ Borbíró Virgil: *Budapest építésze a múltban és a jövőben*. *Budapest*, I (1945), 2. szám, 54. old.

15 ■ *Uo.* 50. old.

16 ■ A Hangli a Vigadó előtt felépített nyári kávéház és vendéglő volt. Becenevét a vendéglátóhelyet a leghosszabb ideig bérlő Hangli Márkról kapta.

17 ■ Borbíró: *Budapest építésze*, 53. old. A pesti Vigadó elődjét, a Redoute épületét 1826 és 1832 között Pollack Mihály építette. Feszly Frigyes 1859 és 1865 között építette újjá.

Ambrózy Gyula már csak a múltban betöltött szerepéből adódóan is az épületek minden áron való megmentése, sőt rekonstrukciója mellett foglalt állást. Hivatkozott idegenforgalmi szempontokra, de közvetlenül a háború befejezése utáni időben – talán mindenki másnál pontosabban – ő látta meg a palotában az új korszak állami reprezentációja számára rejlő lehetőséget. Megállapította, hogy „a nagy reprezentációs termek közül néhány olyan karban maradt meg, hogy restaurálásukról szó lehet”. Feltehető, hogy a viszonylag kisebb kárt szenvedett trónteremre és a Habsburg-teremre, esetleg a bálteremre és a büfégalériára gondolt.¹³ A kevésbé sérült krisztinavárosi szárnyat pedig belátható időn belül helyreállíthatónak és reprezentatív fogadások céljára használhatóvá tehetőnek tartotta.

A Budavári Palota helyreállításának megtervezéséhez azonban tisztázni kellett bizonyos elveket. Azokat az elveket, amelyeket az „emberi léptékű és az embert szolgáló”¹⁴ épületeket, helyreállítás helyett újjáépítést álmódó és szorgalmazó modern építészek az épített örökség jeles elemeire – köztük a historizáló épületekre, akár egész építészeti együttesekre, városrészekre, a Budai Várnegyedre és a hauszmanni palotára – nézve képviselhettek. Borbíró Virgil 1945-ben megjelent cikkében – mintegy az építész szakma nevében – lényeglátón fogalmazta meg a feladatot: „állást kell foglalnunk abban a tekintetben, mi legyen fővárosunkkal a jövőben, hogyan építsük újjá?”¹⁵ Az írása utolsó lapján közölt fényképről szinte minden leolvasható. Az előtérben a Vigadó tér látható. A háborúban súlyosan megsérült, majd lebontott Hangli kioszk, a „pesti korzó egykori gyöngyszeme”¹⁶ helyén megkoszorúzott szovjet emlékmű áll. A háttérben, a Duna túlsó partján a romos Várpalota magasodik. A szerző a főváros, főként a Budai Várnegyed építészettörténetének rövid áttekintése közben példaértékűvé emelte a – fényképen ugyan nem látható – Vigadót. Megemlékezett arról, hogy 1849-ben, amikor Heinrich Hentzi császári és királyi vezérőrnagy, a budai Vár parancsnoka Pestet támadta, a régi Vigadó, Pollack Mihály egyik legszebb alkotása, romba dőlt. Néhány évvel később Feszly Frigyes azonban „mit sem törődött a kevéssel előbb elhalt mester művével, s a maga akaratára, kora hangulatának megfelelően építette újra az épületet, úgyhogy semmi nem maradt meg belőle Pollack formavilágából”.¹⁷

A Budai Várnegyed középkori házai elé egykor barokk homlokzatot emeltek, a Nagyboldogasszony-templomot román bazilikából gótikus csarnoktemplommá építették át, majd barokkizálták. Zsigmond király gótikus palotáját Mátyás reneszánsz rezidenciává alakította, a XVIII. században pedig barokk stílusban építették újjá. Mindezt „egészséges, erőteljes korokban magától értetődőnek tartották”. Az építészeknek a mindenkor jelen számára kell építeniük. Borbíró erre vonatkozó útmutatást olvasott ki Gerevich Tibornak a várnegyedre és a palotára

vonatkozó szavaiból: „A Pázmány Péter Tudományegyetem művészettörténet tanára, Gerevich Tibor deresedő fejjel, de fiatalos lélekkel hirdeti: »Nem a negyedik Buda helyreállítása a feladatunk, hanem az ötödik Buda megteremtése.«¹⁸

Az építész-szerző a múlt jelentős alkotásait nem az „egészséges és erőteljes korokhoz” méltó, radikális megújító szándék jegyében szemlélte. Attól is határozottan elzárkózott ugyanakkor, hogy a múlt tiszteletét saját koráé fölé emelje, ahogy ezt a XIX. században tették.¹⁹ A cikk elején feltett kérdésre adott válaszában valamiféle egyensúly megteremtésére tett javaslatot.²⁰ A Vigadó példájára visszatérve ez így hangzott:

„Míg Feszli Frigyes annak idején a pesti Vigadónak a mostaninál könnyebben helyreállítható homlokzatából semmit sem hagyott meg: mi Feszli homlokzatát mindenképpen meg akarjuk menteni, mert a városkép érdekes, festői hatású elemének tartjuk és becsüljük a benne megnyilatkozó művészi akaratot, holott tőlünk távol áll.”²¹

Ez az összegzés nem pusztán elhatárolódást tartalmazott az „egészséges és erőteljes koroktól”. A városképre, a festői hatásra, valamint a művészi akaratra, művészeti és történeti értékre való hivatkozás szempontokkal is szolgált. Olyan szempontokkal, amelyek alapján – saját elveiktől nem eltávolodva – a modern építészek értékesnek, de legalábbis megőrzendőknek, védendőnek minősíthettek a historizáló kor, az eklektika vagy a szecesszió jegyében született jeles épületeket is. Köztük a hauszmanni palotát. Szempontokat, amelyeket a műemlékvédelem szakemberei hosszú évek munkájával árnyaltak, alakítottak olyanná, hogy a szakmai hitelességet megőrizve feleljenek meg a kor ideológiai követelményeinek. Ezekkel a szempontokkal és érvekkel a politikusok számára elfogadhatóan, a nagyközönség számára pedig érthetően keltek jeles épületek, városrészek védelmére.

Kotsis Iván az 1945-ben kiadott, *Épületek és tervek* című könyvében konkrét tervjavaslatok formájában gondolta tovább Borbíró tézisét a múlt és jelen alkotómunkája közti egyensúly megteremtéséről. Amíg Borbíró elvi, történeti szempontokkal szolgált a műemlékvédelem számára, addig Kotsis, a Műegyetem professzora gyakorlati útmutatással, tervekkel járult hozzá ahhoz a diskurzushoz, amely az egyes műemléképületek helyreállításáról szólt. Nem tartotta önmagában tisztelendőnek az alkotásokban megnyilvánuló művészi akaratot.

„Helytelenül értelmezett kegyelet a szerzővel szemben az, amely mindent változatlan alakban állít vissza csak azért, mert az eredetileg olyan volt: ezzel szemben jobban tiszteli az alkotót az, aki megrongált művét oly állapotba hozva adja tovább az utókornak, amelyben el vannak hagyva az idő által kimustrált gyarlóságok, és ki vannak hangsúlyozva a megállapodott szépségek.”²²

Kotsis az „ország legelső reprezentatív épülete”, a Budavári Palota dunai homlokzatának a helyreállítására is a fenti szempontokat alkalmazva tett tehát javaslatot.²³ A „minden magyar embernek a szívébe zárt” épületen a franciás jellegű, „késő klasszicizáló barokk architektúra” minél „zavartalanabb” érvényre juttatását tűzte ki célul. A helyreállítás tervezésébe 1950-ben bekapcsolódó építész már 1945-ben több olyan szempontot is megfogalmazott, amely azután végigkísérte a helyreállítási munka hosszú évekre elnyúló folyamatát. A „túlságosan mozgékony” hauszmanni tetőszerkezet helyett lapos lefedést rajzolt, a szecesszió irányába hajló kupola helyett pedig „lapos lefedésű, kiemelkedő felépítményt”. Minta-képnek a Mária Terézia-kori palota és az egri Líceum csillagvizsgáló tornyát, valamint a fertői kastély tornyát tekintette.²⁴

Csonka Pál műegyetemi nyilvános rendes tanár²⁵ 1945 júniusában statikusként készített szakvéleményt a palota állékonysági biztosítására és további pusztulásának, valamint végleges kifosztásának megakadályozására.²⁶ Helyszíni szemle és vizsgálat alapján az épületegyüttes károsodását az eredeti

18 ■ Borbíró: Budapest építészete, 53. old. Gerevich Tibor „biztatása” természetesen nem azt jelentette, hogy az „ötödik Buda” megteremtése érdekében a többek között a műemlékek védelmében is nagyon jelentős tevékenységet folytató Gerevich az épített örökség bármely értékesnek ítélt elemét feláldozta vagy lebontását szorgalmazta volna. Eppen ellenkezőleg! 1945. szeptember 11-én, a Közmunkatanács Művészeti és Műemlékvédelmi Bizottsága ülésén kifejtette, hogy a Várnegyed erősen sérült épületeiből „ki kell hámozni az eredeti magot”, el kell távolítani a későbbi „kontár hozzáadásokat”. Ennek eredményeképpen gótikus városkép alakulhat ki. „Lehet, hogy egy történelmibb, szebb és értékesebb várkép fog létesülni, mint az, amelyért most könnyezünk.” Lásd: Sipos András: Tervek a budai várnegyed középületeinek felhasználásáról 1952-ben. Forrásközlés. In: *Szívvél és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*. Szerk. Horváth J. András. Nógrád Megyei Levéltár, Bp. – Salgótarján, 2008. 298. old.; Gerevich Tibornak a *Demokrácia* 1945. június 4-én megjelenő számában tett nyilatkozata a palota lebontásáról és helyén a középkori maradványokat bemutató romkert létesítéséről végző soron ugyanebbe a koncepcióba illeszkedik. Lásd: [T[amás] E[rnő]: Romkertet terveznek a budai várpalota helyére. Gerevich professzor a régészeti társaság érdekes terveiről. *Demokrácia*, 1945. 12. szám, 4. old.

19 ■ Borbíró: Budapest építészete, 54. old.; A historizmus érvényesüléséről és érvényesítéséről többek között a XIX. századi városépítészetben lásd: Gyáni: *A történelem mint*, 109–118. old. Borbíró a historizmust alapvetően a várostervezést és a városépítészetet hatalmában tartó történetiségként definiálja.

20 ■ Borbíró: Budapest építészete, 54. old. A szerző a cikket a barokk kori vár, a XIX. századi Pest látkepei között modern építészek, Fischer József és Kozma Lajos épületeinek fényképeivel illusztrálta.

21 ■ *Uo.* 53–54. old.

22 ■ Kotsis Iván: *Épületek és tervek*. Pósa Károly könyvkereskedő kiadása, Bp., 1945. 177. old.

23 ■ *Uo.* 182. old. Kotsisnak a palota homlokzatára készített terveiről lásd: Kollányi Béla: *Az újjáépült budavári palota*. Műszaki, Bp., 1990. 56–57. old.; Czagány: *A budavári palota*, 137. old.; Práknfalvi Endre: Adatok a budavári palotaegyüttes 1945 utáni építéstörténetéhez. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XXIX. köt., 2001. 354. old.

24 ■ Kotsis: *Épületek és tervek*, 182. old.; Kotsis Iván: *Életrajzom*. Magyar Építészeti Múzeum, Bp., 2010. 261–262. old.

érték mintegy 60%-ára, 19,2 millió aranypengőre becsülte. Számításai szerint a helyreállítás várható költsége 1,5 milliárd pengőt tett volna ki. Minthogy ekkora összegnek „a lerongyolódott közgazdasági életből való kivonása jelenleg teljesen lehetetlen”,²⁷ a további romlást megakadályozó állagmegóvási munkálatok mielőbbi megkezdését szorgalmazta.

Szorosan értelmezett feladatán túllépve azonban a jövőendő helyreállítással kapcsolatban is állást foglalt:

„a palotát külsőleg ugyanúgy kell majd helyreállítani, ahogy azt egy félszázad előtt művészi ihlettel megépítették, s legfeljebb csak a belső beosztás és kialakítás függhet a palota ma még nem ismert rendeltetésétől. A palota külsején semmit sem szabad változtatni.”²⁸

Az eredeti formájú rekonstrukció mellett felsorakoztatott érvek között legfontosabbnak az épület-együttes városképi jelentőségét tekintette:

„ha igaz az, hogy Budapest a Duna királynője, úgy kétségtelen, hogy városunkat ezzel a királyi

palota, a város koronája tette. E palota csodaszép sziluettje és látványos beállítása [...] pótolhatatlan emléket és oly varázslatos élményt jelent városunk közönségének.”²⁹

Nincs nyoma, hogy a hauszmanni palotában csupán a benne testet öltő „művészi akaratot” becsülte volna. Nem tartotta szükségesnek a város koronájának titulált épületegyüttes kijavítását, még a sokat kritizált, nyugtalan sziluettet is „csodaszépnek” nevezte.

A királyi palota és a várnegyed helyreállításához, egyes részeinek pusztá megmentéséhez az elvi tisztázáson, az építészeti, műemlékvédelmi szempontok felvetésén kívül hivatalokra, döntésekre és intézkedésekre is mielőbb szükség volt. Péczely Béla 1946-ban olyan „nagy felelősséggel megterhelt szerv” létrehozását sürgette, amely kezébe vehetné és egységes irányítása alá vonhatná a várral kapcsolatos összes feladatot.³⁰ Ezen a téren már 1945-ben fontos lépések történtek, Fischer József a Közmunkatanács elnökeként a legfőbb támasza volt a műemlékvédelemre specializálódó mérnököknek.³¹

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa (FKT) 1945. szeptember 4-én felállította a Művészeti és Műemlékvédelmi Bizottságot,³² október 23-án tartott ülésén pedig határozatot hozott a Budavári Palotáról. A tanács egyértelműen az épületegyüttes újjáépítése mellett foglalt állást,³³ annak ellenére, hogy sem a munkák tényleges megkezdését, sem az épület majdani rendeltetésének meghatározását nem tartotta időszerűnek. Kimondta ugyanakkor, hogy a helyreállítás nem műemléki kérdés. Nem műemléki kérdés, hiszen „a Mária Terézia korában épült palotából ma már úgyszólván semmi sem maradt fenn”.³⁴ Csak a barokk palota, a palota barokk részei képviseltek – a Közmunkatanács tagjainak megítélése szerint – műemléki értéket. A legnagyobb részben Hauszmann korában épült komplexum városképi szempontból bizonyult védendőnek. Városképi szempontból viszont elismerést aratott.

„A palota majesztétikus tömegével helyezkedik el a dombvonulaton, s a terep adottságaihoz szépen alkalmazkodik. Tömegénél fogva a domb méretével összhangban van. [...] Az épület tömegjátéka, s a finoman alkalmazott plasztika pontosan azt a levegőt és távlatot követeli, mely a palota exponált beállításából valóban adódik.”³⁵

Az FKT állásfoglalása végső soron hivatalosan is elfogadottá tette Borbíró érveit.³⁶ Az épületegyüttest azon alkotások közé sorolta, amelyekből – Kotsis Iván nézeteivel összhangban – az értékálló vonásokat átalakításokkal ki kell domborítani. Az „egységesebb esztétikai megjelenés érdekében” megengedhető a homlokzatok megváltoztatása, akár az épület látványát uraló kupola módosítása, esetleges elhagyása is. A legfontosabb azonban az volt, hogy a Bizottság a palota helyreállításának szükségességét határozatban

25 ■ Csonka Pál (1896–1987) építész-mérnök, egyetemi tanár. 1954-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. Tanszékvezető 1945–1957-ben. A háború után nagy szerepet játszott a tervezésben, helyreállításban és újjáépítésben, többek között a Műegyetem egyik épületének újjáépítésében is.

26 ■ A szakvéleményt közli: Kókay György: Dokumentumok. A volt Királyi Palota háborús veszteségeiről és újjáépítésének előzményeiről. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XXIX. köt., 2001. 322–323. old.

27 ■ Kókay: Dokumentumok, 322. old.

28 ■ Uo.

29 ■ Uo. 323. old.

30 ■ Péczely Béla: Régi Vár – új Vár. *Budapest*, II. 3 (1946) 114. old.

31 ■ Lásd Pogány Frigyes: *Hogyan épült újjá a Vár? (Több szem közt a Kossuth-klubban, 1975)*. In: Kerényi Mária: *Életrajz helyett*. Gondolat, Bp., 1978. 188. old.

32 ■ Ebben Kisléghy Nagy István mellett az 1935-től a Fővárosi Közmunkatanács alkalmazásában álló Pogány Frigyes építész, művészettörténész játszott vezető szerepet. A munkába a legkiválóbb, legelismerőbb szakemberek, köztük Gerevich Tibor és Rados Jenő is bekapcsolódtak. Lásd erről: Sipos: *Tervek a budai*, 298. old. és 5. jegyzet. Pogány Frigyes és Kisléghy Nagy István elkészítette a „Vár és a Várnegyed jövőbeli rendeltetéséről” szóló tervezetet, amelyet a Fővárosi Közmunkák Tanácsa már 1945. október 23-án elfogadott.

33 ■ A Fővárosi Közmunkák Tanácsának „A Várpalota helyreállítása ügyében” tartott üléséről és az ott hozott határozatról 1945. december 14-én készítettek összefoglalót Fischer József aláírásával. Közli Kókay: Dokumentumok, 323–324. old. Lásd: Bognár Gábor: *Átváltozások és átváltoztatások*, 259. old.

34 ■ Kókay: Dokumentumok, 323. old. A palotát csak 1949-ben minősítették műemléknek. Lásd: Czagány: *A budavári palota*, 138. old.

35 ■ Kókay: Dokumentumok, 323. old.

36 ■ 1946. januári keltezéssel Szabó László várkapitány jelentést készített a Budai Várpalota és a hozzá tartozó épületek háborús események okozta károsodásáról. A Budai Várpalota városképi jelentőségét a Művészeti és Műemlékvédelmi Bizottság állásfoglalásával szinte szó szerint megegyező formában méltatta. Úgy gondolta, hogy a palotát műemléknek kellene tekinteni, s műemlékhez méltóan kezelni. A jeles historizáló alkotásoknak a műemlékek köréből való kizárására vonatkozó megjegyzése a bizottság véleményével szemben megfogalmazott egyértelmű kritika.

rögzítette. Sőt kimondta, hogy az épületet az ostrom előtti állapotának megfelelően kell újjáépíteni.³⁷ Az ostrom előtti állapot helyreállításának követelménye, a majesztétikus jelleg megőrzése egyértelműen a bizottság által javasolt funkcióknak szól:

„A Várpalota rendeltetés szempontjából is szervesen beillesztendő a főváros és azon túlmenően az állam életébe. Legalkalmasabb székhelye a mindenkorai államfőnek, illetve a legfőbb kormányzati szervnek.”³⁸

A palota belső kialakításával kapcsolatban a bizottság tagjai is megengedhetőnek, sőt szükségesnek gondolták az új funkcióhoz igazodó változtatásokat. Részletekbe azonban nem bocsátkoztak, csupán azt állapították meg, hogy az épület belseje nagyobb részben kiégett. A határozat aláírója Fischer József elnök.³⁹

Az állásfoglalásban az építészek és a műemlékvédők a palota helyreállításának legfontosabb szempontjait már jóval a tervezés megkezdése előtt megfogalmazták. Egyértelműnek tartották, hogy az épületegyüttes továbbra is az állami reprezentációban kapjon kiemelkedő szerepet. Állást foglaltak a formai és stílárius kérdésekben. Tisztában voltak vele, hogy a történeti érték jól kiaknázható a hatalmi igényeket szolgáló építészeti reprezentációban. A szakvélemények és állásfoglalások, határozatok egyáltalán nem zárkoztak el attól, hogy a palota továbbra is az országot, az államiséget jelenítse meg. Sőt, a helyreállítandó épületek szinte egyedül kézenfekvő, építészeti ésszerű hasznosítását éppen ebben látták. 1945-ben azonban egy demokratikus, szociálisan érzékeny hatalomban reménykedtek. Az újjáépítendő épület jövőjét semmiképpen sem egy totalitárius kommunista államhatalom reprezentációs igényeinek a szolgálatában képzelték el. Ezért is nem tartották szükségesnek „elvágni a múlt vonalát”.⁴⁰

A Budavári Palota és a várnegyed helyreállítását szorgalmazó építészek, régészek, műemlékvédők minden lehetséges fórumot kihasználva hallatták a hangjukat. Gerevich László, Kisléghi Nagy István, Pogány Frigyes, valamint Péczely Béla az olvasók széles körével igyekezett megismertetni a történelmi városrészt.⁴¹ Áttekintették a történetét, számba vették a művészettörténetileg jelentős utcaképeket, palotákat, házakat, és igyekeztek minél pontosabb képet rajzolni az állapotokról. Kisléghi és Pogány ova intett attól, hogy a várnegyed és a palota kérdését „a kibombázott, lakás-éhes, primitív életszükségeit is nélkülöző és így érthetően csak a lapos praktikumban hívó ember szűk látószögéből” kiindulva ítélik meg.⁴² Értékelésükkel, szempontjaikkal remélték kivédeni a városrészt egészére s az egyes emlékekre irányuló – vélt vagy alkalmanként valós – politikai, ideológiai vagy gazdasági oldalról érkező támadásokat.

1946 után, a politika „fordulatjellegű változásai”⁴³ következtében azonban a korábban megfogalmazott

elvek, a szakmai körökben és szervezetekben elfogadott határozatok már nem tűntek elégségesnek az épített örökség védelmére. A fordulat éveiben az egyre erőszakosabban előretörő kommunista hatalom ideológusainak – köztük Fogarasi Bélának és Révai Józsefnek – a történelmi múltra, vagyis a történelem aktív használatára,⁴⁴ a nevelésre, vagyis a tömegek helyes történelmi tudatának kialakítására irányuló, mind gyakrabban publikált nézeteivel kellett versenyezniük. A múlt épített emlékeinek olyan történelemben kellett helyet és funkciót találni, „amely nem a királyok és a nemesség, hanem a magyar nép történetét mutatja meg igaz megvilágításban”. Olyan tudományban, „amely nem a régi osztály-állam misztikus felmagasztalására szorítkozik, nem a múltba, hanem a jövőbe néz”.⁴⁵ Mindezt pedig egy olyan kommunista pártnak megfelelően, amely arra épít, „ami a magyar múltban haladó és becsületos”. Ugyanis,

„ha van párt, amely a múlt maradványait nem tiszteli csak azért, mert múltat jelentenek, ha van párt, amelyben van merészség ezeket a maradványokat – érzélgősségre való tekintet nélkül – félretolni, ha akadályozzák a jelen fejlődését: akkor ez a párt mi vagyunk. De szentségtelen kézzel nem nyúlunk a magyar múlthoz. A Magyar Kommunista Pártban egyesült a forradalmi újítás szelleme és a történelmi múlt előtt való meghajlás és tisztelet szelleme. Mi nem újra kezdtük, hanem folytatjuk a nemzet életét.”⁴⁶

Mindezzel összhangban a múlt emlékeinek semmivel nem pótolható szerepet kellett találni a demokratikus nevelésben az élet minden szférájában.⁴⁷

37 ■ Uo. 323. old. „A tanács a Várpalota jövőbeni helyreállítását városrendezési és városképi szempontból szükségesnek tartja.”

38 ■ Uo.

39 ■ Fischer József a *Tér és Forma* folyóirat 1945. novemberi számában összefoglalta nézeteit a várnegyed és a palota helyreállításáról *A helyreállítás és újjáépítés első lépései* című cikkében. Modern építészékné, várostervezőként elsősorban az épületek hasznosításáról alkotott véleményét. Hogy a várat helyre kell állítani, az számára sem volt kérdéses. A helyreállítás vezérlő elvévé a megfelelő műgond és a műtörténeti igazságkeresés (itt pontosabban ki nem fejtett) elveit emelte. (169. old.) A Közmunkatanácsal, a Művészeti és Műemlékvédelmi Bizottsággal együttműködve a Műemlékek Országos Bizottsága is állást foglalt a vár műemléképületei helyreállításának szükségességéről. Továbbá javasolta a középkori palota romkertként való bemutatását is. Lásd: Bognár: *Átváltozások és átváltoztatások*, 259. old. A szerző a forrás megjelölése nélkül ismerteti a tervezetet.

40 ■ Fülep Lajos: *Egy nagy lehetőség Budapest és az ország újjáépítésében*. *Fórum*, 1948. szeptember, 9. szám, 690–701. old.; Közölve: Fülep Lajos: *Művészet és világnézet. Cikkek, tanulmányok. Vál., szerk. és bibliográfia* Tímár Árpád. Bp., 1976. 366–383. old., itt: 382. Fülep Lajos az egyetemnek a palotába költöztetésével vélte egyedül „elvághatónak a múlt vonalát”, véleménye szerint csakis ez az új funkció számolhatta volna fel, értelmezhetette volna át az épületkomplexumhoz kötődő rossz hagyományokat. Bármilyen más, hivatali, hatalmi, politikai használat ezek folytatása volna.

41 ■ Gerevich László: *Középkori városkép a romok között*. *Budapest*, I. (1945), 1. szám, 29–32. old.; Péczely: *Régi Vár*; Gerevich László: *Budavár, egyetlen gótikus városunk*. *Budapest*, II. 1 (1947), 1–12. old.

A Budavári Palota védelmére jól megalapozott, külön szempontrendszert kellett kidolgozni a korábbi állásfoglalások aktualizálásával és átpolitizálásával. A hauszmanni épületkomplexumot olyan értékkel kellett felruházni, amely megóvja a lebontás vagy a teljes átformálás veszélyétől, amit a keletkezett károkat eltűz, a teljes romosodást hangoztató vélemény és az épületet tévesen eklektikusnak, divatjamúltnak, „szecessziós” bélyegző kritika képviselt. A megítélésben az építészek és a művészettörténészek között sem volt teljes egység.

Erre a célra született meg a tartalmi vagy történelmi városkép fogalma. A koncepció kidolgozásában úttörő szerepet játszó Pogány Frigyes olyan kategóriát alkotott, amelynek a hauszmanni palota minden vonatkozásban megfelelt.⁴⁸ A kiindulópontot a látvány és a tartalom egysége jelentette: „A tájszépesség gyújtópontja a Várhegy. [...] Fővárosunk főként azért emelkedhetett a világ legszebb városai közé, mert a Vár mint eszmei középpont”, a főváros, az ország szíve, szimbolikus jelentőségűvé magasodott központja „a Várhegyre mint a tájszépesség gyújtópontjára települt, s azzal szervesen összeforrt”.⁴⁹

A palota épületeinek „szimbolikus megjelenése mögött a gazdasági egymásrautaltság, nemzeti egység, közös származás, közös múlt és jövő, a jelen sorsközösségének nagy gondolata rejtőzött. Megállapíthatjuk, hogy – mindezen tényezők miatt, ezekből eredően – bizonyos értelemben sajátjuknak tekintették a feudális társadalom legelnyomottabb osztályai is [...], akik [...] a nagy haladó szellemű királyok, Mátyás és Nagy Lajos idején [...] feszült várakozással fordultak a

vár bástyái felé, ahonnan sorsuk jobbrafordulását remélték. Ezekben az időkben a vár eredeti szimbolikus tartalma új színnel, a haladás gondolatával gazdagodik [...]. A nemzet haladóbb részének tudatában a Vár [...] azokban az időkben is, amikor az a népelnyomó, idegen érdekeket szolgáló reakciós erőket képviselő hatalom bűvölyhelyül szolgált [...] megmaradt évszázadok során át kialakult eredeti, szimbolikus értelmezésében, s e gondolat csak fokozta a bitorló elleni gyűlöletet, hatványozta uralmának megdöntésére a népi erők összefogását.”⁵⁰

A történelmi vagy tartalmi városkép kategóriájában az egykori királyi székhely, a Budavári Palota a kizsákmányolókat ellen folytatott osztályharc serkentőjévé emelkedett. A szerzők a történelem kommunista értelmezéséhez igazított állításokkal megcáfolhatatlan érveket fogalmaztak meg az épületegyüttes védelmére. Igyekeztek ezeket a széles tömegek számára érthetővé, a kultúrpolitika számára pedig megkerülhetetlenné, kötelező érvennyel figyelembe veendővé tenni. A Budavári Palota hauszmanni épületére szabott koncepciót be kívánták építeni a szakmai fórumok, műemlékvédelmi szervezetek, a növekvő politikai nyomás alatt dolgozó hivatalok állásfoglalásaiba, határozataiba.

Elsőként a várnegyed egységét megőrző helyreállítás érdekében kellett „aktualizálni” a műemlék fogalmát is. Ki kellett dolgozni az állagmegóvás és a korszerű helyreállítás alapelveit. Szükség volt a műemlékvédelmi szervezet gyors és hatékony kiépítésére, a védendő műemlékek mielőbbi összeírására, és szükség lett volna a mindezt hiteles formában képviselő műemléki törvény elfogadására.⁵¹ Mindennek pedig a főváros és az ország újjáépítésével egy ütemben, abban létjogosultságot nyerve kellett történnie. „1945-öt írtunk, s az, hogy valaki kijelentse: »ővjük meg a műemlékeket!«, sokaknak nem tetszett, [...] mert maga a műemlék szó retrográd zöngéket tartalmazott abban az időben, valamiféle visszaálmódást, visszavágyódást éreztek ki belőle” – emlékezett 1975-ben Kisléghi Nagy István.⁵²

A műemlékekre vonatkozó „új tételek” összefoglalására Gerő László tett kísérletet a várnegyed és a palota műemléki feltárásának eredményeiről beszámoló könyve bevezetőjében.

„A műemlék a saját korának, társadalmi rendszerének és termelési viszonyainak legőszintébb tanúja, a művészet, az építőművészet az adott társadalom – pontosabban az adott uralkodóosztály – gondolatainak, ideológiájának igen jól olvasható és érthető kifejeződése. [...] Az építészeti múlt emlékei közvetlenül és rendkívül éles fényvilágítanak rá a termelőerők, termelési viszonyok – a társadalom és az ideológia közötti összefüggésekre és kölcsönhatásokra, valamint ezek törvényszerűségeire.”⁵³

42 ■ Kisléghi Nagy István – Pogány Frigyes: A budai Vár. *Tér és Forma*, XIX. 11 (1946), 151. old.

43 ■ Az 1944 vége és 1949 között több, némiképpen eltérő politikai és ideológiai színezetű időszakot Rainer M. János írta le „fordulatjellegű változások” soraként. Rainer M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–1948. In: *A fordulat éve 1947–1949*. Szerk. Standaesky Éva, Kozák Gyula, Pataki Gábor, Rainer M. János. 1956-os Intézet, Bp., 1998. 17–39. old.

44 ■ A historizmusnak többek között a 19. századi városépítészetben való érvényesüléséről, érvényesítéséről lásd: Gyáni: *A történelem mint*, 113. old.

45 ■ Fogarasi Béla: Tudomány és demokrácia. *Társadalmi Szemle*, 1947. 7–8. szám, 530. old.

46 ■ Révai József: A magyar értelmiség útja. In: uő: *Élni tudunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek (1945–1949)*. Szikra, Bp., 1949. Beszéd a Zeneakadémián, 1947. augusztus 12. 587–588. old.

47 ■ *Uo.* 591. old.

48 ■ Borsos Béla, dr. – Pogány Frigyes: A Vár szerepe Budapest városképében. *Magyar Építőművészet*, III. (1954) 1–2. szám, 35–44. old.

49 ■ *Uo.* 35–37. old.

50 ■ *Uo.* 36. old.

51 ■ Bardoly István: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez. *Magyar Műemlékvédelem. A Műemlékvédelmi Tudományos Intézet Közleményei*, XIII. (2006) 7–72. old.

52 ■ Pogány: *Hogyan épült újjá*, 187–188. old.

53 ■ Gerő László: *A budai vár helyreállítása*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Bp., 1951. 9. old.

A múltfeltáró és a múltat értelmező jellegük miatt jelentős szerepet szánt e műemlékeknek a dolgozók nevelésében, az új ember formálásában, a helyes történelemszemlélet kialakításában. A fő érv azonban csak ezután következett: a művészeti és történeti értékük miatt műemlékként becsült épületeket a mindenkor dolgozók építették, végső soron tehát a mindenkor kizsákmányoltak munkájának emlékét őrzik:

„a környező falvak népeinek robotmunkájából emelkedtek fel és a kis barokpaloták építésénél is ők állták a nap hevét az építő állványokon. Ezek az emlékek tehát elsősorban a mi népünk alkotásai, és ma már népünk szellemi és anyagi tulajdonai is.”⁵⁴

Vonatkozott ez a budai Vár hatalmas falaira is. Ez a mindennél hatásosabb érv szinte változatlan formában, bár meglehetősen szélsőséges környezetben kapott hangot a *Demokrata* 1945. júniusi számában. A cikket Csaba Rezső református elhivatottságú építész jegyezte, aki a két világháború között számos kritikát tett közzé szaklapokban, és jelentős szerkesztői tevékenységet is folytatott. Életművének akár csak a felületes ismeretében is megmagyarázhatatlan a magyar épített örökség ellen intézett kirohanása. A Gerő László gondolatát szinte megismétlő mondat – „A királyok, főurak és főpapok idegenből hívott mesterekkel dolgoztattak, s palotáik megépítésében a sárral, náddal s giz-gazzal építkező népnek csak a kőhordás verejtéke jutott” – nála a következő állítást támasztotta alá:

„Ki kell mondanunk nyíltan, hogy építészetünk úgyszólván teljes egészében a lebontásra váró úri Magyarország építészete volt, s az újnak ettől merőben eltérő építészetnek kell lennie.”⁵⁵

A fordulat éveitől a műemlékvédelmi szempontokat következetesen érvényesítő helyreállítások és a szakszerű régészeti feltárások iránt elkötelezett szakemberek a tudományosan helytálló, egyszersmind ideológiai tekintetben kellően megalapozott elvek érvényre juttatásától a műemlékvédelmi intézményrendszer újraindítását és tevékenységének biztosítását remélték. Ennek a szervezetnek a vezetésével látták egyedül biztosíthatónak a várnegyed történelmileg hiteles helyreállítását, és ezúton remélték, hogy valamelyest felügyelhetik a Budavári Palota újjáépítését is: „mert politika és műemlékvédelem elválaszthatatlanok egymástól, minden politikai rendszer önreprezentációja érinti valamilyen módon a műemlékeket”.⁵⁶

1949 a magyar műemlékvédelem történetében is fordulópontot jelentett. Napvilágot látott az új műemléki törvény. Egy új, a korszerű elveknek nemzetközi összehasonlításban is megfelelő, ugyanakkor a magyarországi viszonyokat figyelembe vevő törvény tervezetének előkészítése ekkor már évtizedek óta folyamatban volt.⁵⁷ Szövegét különböző módosításokkal 1946-ban és 1948-ban is az illetékes hatóságok elé terjesztették. Csak 1948 júniusában vált egyér-

telművé, hogy a műemléki törvény megalkotását a kormányzat a tudományos élet területén bevezetendő reformokhoz köti. Csak miután 1948-ban megalakították a kommunista tudományosság „csúcsszervét”, a Magyar Tudományos Tanácsot,⁵⁸ és 1949. augusztus 20-án hatályba lépett az új Alkotmány, született meg az Elnöki Tanács 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelete a múzeumokról és a műemlékekről. A „fordulat éve, a kulturális forradalom megindulása ezen a téren [a műemlékvédelem területén] is jelentős eredményeket produkált. Népköztársaságunk Elnöki Tanácsa 13/1949 sz. törvényerejű rendeletével alapjait rakta le a szocialista műemlékvédelemnek.” Rögzítette a műemlékvédelem célját:

„...a magyar történet, tudomány és művészet emlékeit és eredményeit mint közművelődésünk örökbecsű értékeit [...] fokozott védelemben kell részesíteni és azokat az egész nép számára hozzáférhetővé kell tenni.”⁵⁹ – „A magyar műemlékvédelem [...] a háború, a kapitalista gazdálkodás által megtizedelt műemlék anyag tudományos feltárásával, módszeres helyreállításával, élményt keltő bemutatásával veszi ki részét népünk békés alkotómunkájából. A dolgozók százazreit tanítja meg a magyar nép múltjának megismerésére, értékeinek megbecsülésére, az igazi hazafiságra”⁶⁰ – összegezte 1955-ben Dercsényi Dezső.

A fordulat a törvény megalkotásával a műemlékvédelem történetében – legalábbis a feladatokat és az elveket rögzítő állásfoglalások ideológiai megalapozásában – egyértelműen végbement.

A törvény elfogadásához kapcsolódva 1949-ben műemlékké nyilvánították a Budavári Palotát.⁶¹

54 ■ Uo. 10. old.

55 ■ Csaba Rezső: A magyar építészet jövője. Építészeti múltunk teljes egészében átértékelésre szorul. Magyarországon nem a magyar nép építkezett, de most rajta a sor. *Demokrata*, IV. (1945), 8. szám, 8. old. Csaba Rezső építész (1903–1955) első munkáit még Zeitler Rudolf néven jegyezte, nevét 1933-ban magyarosította.

56 ■ Bardoly István megfogalmazása. Bardoly: Gerevich Tibor... 13. old. A műemlék fogalmának, a műemlékekkel szemben támasztott követelményeknek koronkénti változásáról, a XX. század modernista, valamint szocialista realista építészeti alkotásainak műemléki védelméről lásd: Ferkaei András: A műemlékvédelem táguló körei. In: *A műemlékvédelem táguló körei. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállításának katalógusa*. Bp., 2000. 4–10. old.

57 ■ Az előkészítésben a vezető szerepet az 1934-től a Műemlékek Országos Bizottsága elnöki tisztét betöltő Gerevich Tibor játszotta. Lásd: Bardoly: Gerevich Tibor... 7–72. old.; Lásd még: Fekete Ilona: Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézménytörténet, perspektívák, vélemények. *Világosság*, 2005. 6. szám, 101–116., 101–105. old.

58 ■ A Magyar Tudományos Tanácsról összefoglalóan: Huszár Tibor: *A hatalom rejtett dimenziói – Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*. Akadémiai, Bp., 1955.

59 ■ Idézetek a Trautmann Rezső jegyezte előszövből. In: *Magyar Műemlékvédelem 1949–1959*. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai, I. Bp., 1960. 5–6. old. Trautmann Rezső, végzettségét tekintve építészmérnök, a kötet megjelenésekor, 1960-ban építésügyi miniszter volt.

Megteremtődött tehát az elvi lehetőség az épület-együttes korszerű elveken alapuló műemléki helyreállítására. 1949-et vagy még inkább 1950-et követően azonban egyértelműen megmutatkozott, hogy „a kor a napi politika szemüvegén át nézte a palota kulturális értékeit, az épületegyüttes sem egészében, sem kiemelkedő elemei egyenként nem kapták meg azt a védelmet, amit a törvény előírt.”⁶²

ÍRÁSOS ÉS KÉPI FORRÁSOK

A Budavári Palota épületeinek tényleges állapotát 1945-ben sem a szakvéleményeket, állásfoglalásokat készítő mérnökök, hivatalviselők, sem a Műemléki Bizottság szakemberei nem ismerték részletekbe menően. Az egybehangzóan az újjáépítésre, a teljesebb körű vagy részleges rekonstrukcióra és a reprezentációs célú, állami használatba vételre vonatkozó javaslatok, valamint az októberben elfogadott határozat minden bizonnyal csak részleges ismeretek alapján születtek. A romosodásra, a hiányokra és a veszteségekre vonatkozó első tényszerű, egyben a legrészletesebb és a legmegbízhatóbb dokumentum Szabó László várkapitány 1946 januárjára elkészült jelentése volt.⁶³ Ehhez csatlakozott az épületkárok rögzítő jegyzőkönyv, amely ugyanabban a hónapban készült a helyszínen.⁶⁴ A jegyzőkönyv kiegészítésének tekinthető a várkapitány által 1948. szeptember 30-ai keltezéssel összeállított leltár, amely a budai várpalota ingó vagyontárgyait vette számba.⁶⁵ Ugyancsak Szabónak köszönhető a palota 1945. január 8. és február 8. között lezajlott ostromára vonatkozó iratanyag. A károk mérsékléséért és az értékek mentéséért mindent elkövető várkapitány naponta készített feljegyzéseket az eseményekről, az épületekben kelet-

kezett tűzről, az oltási és menekítési munkálatokról: ezekhez értelmező alaprajzokat, jegyzékeket csatolt.⁶⁶ A beható és szakszerű helyszíni vizsgálatok, felmérések alapján Szabó László becslése szerint a nemzetet – 1938. évi pénzértékkel mérve –, összességében 41 595 900 pengőnek megfelelő kár érte; ez az egész ingatlanvagyon értékének mintegy 54,5%-át tette ki.⁶⁷ Az 1946 januárjában felvett jegyzőkönyv a károk mértéke szerint az épületrészeket négy csoportba sorolta: 85%-os, 65%-os, 45%-os, valamint 25%-os pusztulást rögzített.

Ennek a terjedelmes iratanyagnak köszönhetően váltak – nyilvánvalóan elsősorban a szakemberek számára – pontosan ismertté az épületekben, a belső kialakításukban, a berendezésekben és a műtárgyakban keletkezett károk. Ezen adatok ismeretében készülhettek a hasznosításra vonatkozó első tervek, és így vált lehetővé szakmai és gazdaságossági szempontú megítélésük. Az 1946-ban készült iratok egyértelműen bizonyítják, hogy az épületegyüttes nagyobb részében a pusztulás nem volt olyan mértékű, hogy a háborút megelőző állapot – teljes vagy legalább részleges – rekonstrukciójára ne nyílt volna lehetőség.

Ez a megállapítás a homlokzatokra, köztük a városképi jelentőségű dunai oldalra is érvényes. A középső, építészeti hangsúlyt képviselő, szimbolikus tartalmat hordozó kupola megformálásának, illetve más elemmel való pótlásának kérdése a tervezés egész folyamatát végigkísérte. A kérdés eleinte építészeti szakszempontok, ízlések, stílusok, később politikai, ideológiai elvárások és reprezentációs igények kereszttüzeiben állt. Végző soron pedig kényszerű kompromisszumot testesített meg az épületegyüttes adottságai és az általa kötelezően tolmácsolandó üzenet között. A művészettörténeti és történeti megfontolásokat a homlokzatok formaképzésére vonatkozóan is fokozatosan háttérbe szorította az a kérdés, hogy a homlokzatok melyik formai variánsa lenne a legalkalmasabb arra, hogy a „magyar nép történetét igaz megvilágításban” mutassa meg;⁶⁸ kifejezője legyen mindannak, „ami a magyar múltban haladó és becsültes”; fontos szerepre emelkedjen az élet minden szférájában jelen lévő, emberformáló demokratikus nevelésben;⁶⁹ átérezhetővé tegye az építők, a mindenkor kihasználó munkáját.⁷⁰ Ilyenformán a legjobban alkalmazkodjon tehát a múlt kommunista értelmezéséhez, a legtökéletesebb eszköze legyen a történelem jelenbeli használatának. A tervezésben 1952 tavaszán bekövetkezett fordulatot követően pedig a homlokzatoknak mindenki számára érthetően kellett tudatosítaniuk, hogy az újjáépülő palota királyi központból a népi demokrácia középületévé lényegül át. Szemléletes formában kellett kifejezésre juttatni a gondolatot: ahol egykor a nép elnyomói éltek, ott a jövőben a választott vezetők a munkás-paraszt állam, a nép felemelésén munkálkodnak majd. Az építészet – amely „jóval bonyolultabb társadalmi termék, mint a többi művészet”,⁷¹ s azoktól sok tekintetben eltérő kommunikációs lehetőségekkel rendelkezik –

60 ■ Dercsényi Dezső: Tíz év műemlékvédelem. *Magyar Építőművészet*, IV. (1955), 3–5. szám, 136–137. old.

61 ■ Czagyány: *A budavári palota*, 138. old.

62 ■ *Uo.* 141. old. Ennek részleteiről lesz még szó.

63 ■ *Jelentés a budai várpalota és a hozzá tartozó épületek háborús események okozta káraitól.* A forrást Kókay György tette közzé. Kókay: Dokumentumok, 293–322. old.

64 ■ „Magyar Szent Korona tulajdonát képező budai várpalota és melléképületei valamint tartozéképületeiben a háborús események következtében okozott épületkárok megállapítása.” *Uo.* A forrásokat felhasználja és értékeli: Bognár: Átváltozások és átváltoztatások, 256–268. old.

65 ■ A forrást közli: Szvoboda Dománszky Gabriella: Az újkori budavári palota belső díszítése. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XXIX. köt., 2001, 447–453. old.

66 ■ A forrást közli: Kókay: Dokumentumok, 222–242. old. Lásd még: Bognár: Átváltozások és átváltoztatások, 254. old.

67 ■ Kókay: Dokumentumok, 294. old, valamint 303. old. A várpalota és a hozzá tartozó ingatlanok összértékét ugyanis 76 396 000 pengőre becsülték.

68 ■ Fogarasi Béla: Tudomány és demokrácia. *Társadalmi Szemle*, 1947. 7–8. szám, 530. old.

69 ■ Révai: *A magyar értelmiség*, 591. old.

70 ■ Gerő: *A budai vár helyreállítása*, 10. old.

71 ■ Major Máté: Zűrzavar mai építészetünkben. In: *Új építészet, új társadalom 1945–1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból.* Corvina, 1978. 48. old.; Major Máté: *Építészetünk útja. Építés-Építészet*, 1949. 6–7. szám, 31–43. old. Utóbb megjelent: *Új építészet, új társadalom*, 35. old.

csak korlátozott mértékben alkalmas konkrét üzenetek, „verbalizált tartalmak” közvetítésére, vagyis csak áttételes formában képes erre, amennyiben a „formái is mondanak, vallanak valamit az ember és társadalom gondolatairól, az osztályviszonyokról, de anélkül, hogy ábrázolnák azokat”.⁷² Így játszhat bizonyos szerepet a hatalom és a dolgozó tömegek kapcsolatrendszerében.⁷³ Minden bizonnyal a Budavári Palota történeti múltjából következő adottságok jelentették a fő okát annak, hogy – az épületkomplexum mint hatalmi centrum újjáépítésének időszakában – a stílustörténeti érveléssel és példákkal megalapozott diskurzus ellenére sem született elfogadott megoldás a kupola és a homlokzatok kialakításának kérdésben. Az egészében nem átformálható klasszicizáló barokk jelleg felszámolhatatlan akadályt jelentett a kommunista vezetés által meghatározott tartalom félreérthetetlen érvényre juttatásában.

A tervezés további sarkalatos pontjait a reprezentációs célokat szolgáló dísztermek, a kápolna és a díszlépcsők alkották: egyfelől a helyreállítás, a részleges, esetlegesen teljes rekonstrukció, másfelől a reprezentációs jelleget megszüntető, gyökeres átépítés lehetősége alkotta a két véletet. Az 1946-ban felvett jegyzőkönyv egyértelmű tanúsága szerint a palota dísztermei közül többnek az állapota lehetővé tette volna, hogy az ostrom előtti formában állítsák helyre. Egyaránt érvényes volt ez a Bálteremre, a hosszával és a dunai panorámájával különlegességnek számító büfégalériára, a kupola alatti központi helyet elfoglaló Habsburg-teremre, a csak csekély mértékben sérült királyi kápolnára és a Trónteremre. Csupán a Hunyadi- és a Szent István-terem helyreállíthatósága lehetett kérdéses. Rekonstruálhatók lettek volna a díszlépcsők, elsősorban a kertből felvezető Habsburg-lépcső, valamint a Diplomata-lépcső és a krisztinavárosi szárny díszes lépcsőháza. Az 1949-ben és 1950-ben készített első tervvariánsokban lehetőség nyílt az építészek rekonstrukciós elképzeléseinek felvázolására. 1952 áprilisában azonban ebben is maradéktalanul érvényesült a diktátum, amely a dísztermek és a díszlépcsők radikális átépítésének koncepciójához, nem egy esetben lebontásukhoz, megsemmisítésükhöz vezetett. A döntési mechanizmusról szemléletesen árulkodnak a barokk eredetű déli épületszárny (a „D” épület) tervei. A belső terek nagyfokú romosodása itt jobbra szabad kezdet adott az építészeknek. Több változatot követően az 1952-ben elfogadott programterv szerint a délkeleti részben, az első emeleten, éppen a XVIII. századi császári lakosztály helyén, Rákosi Mátyás dolgozószobája kapott volna helyet. A második emeletre, az egykori vendéglakosztályok helyére Rákosi és felesége lakása került volna.⁷⁴ Mindezeket 1952-ben hangsúlyozottan szép, nagy, bár nem túlzó méretű, világos és jó kilátással rendelkező, praktikus berendezett helyiségek, munkaszobák formájában, az eredeti térszerkezettől teljesen függetlenül képelték el.

Az 1946 januárjára keltezett írásos dokumentumokat képi források, a palotáról készült számos fényképfelvétel egészíti ki. Ezek az irattal összhangban egyértelműen tanúsítják, nem volt építészeti, statikai akadálya annak, hogy a palota és a környező épületek nagyobb részét lényegében a háború előtti állapotában építsék újjá, rekonstruálják.

Az utókor számára ezek a fényképek rögzítették azt a látványt, amely a harcok befejeztével a kortársak szeme elé tárult, amelyhez a háború utáni években hozzászórtak. Azt a látványt tehát, amely az első, még szinte kizárólag az érzelmek hatása alatt álló leírásokat, helyzetértékeléseket ihlette. S azt, amely a Budavári Palota valóságos állapotának a megismerése előtt a kiindulást jelentette az épületek helyreállíthatóságával, használhatóságával kapcsolatban megfogalmazott, olykor különböző sajtóorgánumban publikált elképzelésekhez.

A fényképfelvételek alapján szerezhetjük talán a legérzékletesebb benyomást a kortársak hiányos ismereteire, olykor csupán a benyomásaikra alapozott, „szükségyszerűen szegmentált tapasztalataikról”.⁷⁵ A tapasztalatok szegmentáltságát figyelembe véve pedig nem meglepő, hogy a kérdésben véleményt nyilvánítók egy része fel sem vetette a palota helyreállításának vagy újjáépítésének lehetőségét: voltak, akik az épületek lebontását szorgalmazták, mások pedig – immár az épületegyüttessel nem számolva – a területet más célra kívánták hasznosítani. Minden esetben megvizsgálandó azonban, hogy a szerzőket a pontos ismeretek hiánya vezette-e tévútra, vagy pedig politikai elköteleződésük, esetleg pártpreferenciájuk állt megfontolásaik hátterében.

„MI LEGYEN A VÁR HELYÉN?”⁷⁶

A „szegmentált tapasztalatok”, a Budavári Palota állapotára vonatkozó ismeretek hiányossága vagy az adatok tudatos torzítása a várnegyed és a palota esetében nagyobb elvi esélyt jelentett a visszafordíthatatlan pusztítással járó, radikális megoldások elfogadására, mint a főváros vagy az ország bármely más pontján, bármelyik történelmi városrészben, épületegyüttésben. Közismert volt, hogy ezen a területen a háborús károk mértéke nemcsak az országos átlagot, hanem a budapestit is jóval felülmúlta. Elsősorban a menthetetlenség több ízben felmerülő vádját kellett kivédeni. Másodsorban a hauszmanni palota művészeti értékeltségét hangsúlyozó nézetekkel szemben kellett megerősíteni a műemlékvédelmi szakemberek által kidolgozott, folyamatosan aktualizált érvrendszert.

Az 1945 és 1948 között megjelenő *Szabadság* című napilap 1945. október 23-ai számában rövid cikk látott napvilágot *Mi legyen a vár helyén?* címmel.⁷⁷ Ugyanezen a napon hozott az FKT a palota helyreállítását feltétlenül támogató határozatot. A cikk arról tájékoztatta olvasóit, hogy a Műemlékek Ország-

gos Bizottságának egy korábbi ülésén⁷⁸ – a palota esetleges újjáépítése mellett – az épületegyüttes teljes lebontásának a lehetősége is felmerült. Sőt erre vonatkozóan a Bizottság még számításokat is végeztetett. „Három lehetőség kínálkozik: 1. A lebontás 2. A régi barokk formájában való helyrehozatal 3. A régi helyén modern stílusú, új palota építése” – összegezte az elképzeléseket a névtelen szerző.

Miközben az olvasó semmiféle eligazítást nem kapott arról, mi lehetne a barokk formában helyreállított vagy az új, modern stílusú palota funkciója, arról tehát, hogy mi indokolhatja a lebontandó helyén egy új palota felépítését, a szerző további, ha lehet még fantasztikusabb elképzelésekről számolt be. Eszerint a Műemlékek Országos Bizottságának az ülésén az a gondolat is felbukkant, hogy „a várpalota helyén alkossák meg Budapest Monte Carloját, vagyis a külföldiek vonzására alkalmas szórakoztató üzemek egész sorát csoportosítsák itt”. Mindezt kiegészítendő a szerző mint tényről számolt be arról is, hogy a „főváros újjáépítési tervében a Vár egész területe úgy szerepel, mint amit a földdel egyenlővé tesznek. Le akarják bontani a várbeli házakat, hogy az így felszabaduló területen egységes stílusú munkásüdülőtelepet teremtsenek, hatalmas parkok, szemet-lelket üdítő zöld növényzet keretében.” És valóban: az 1945 nyarán formálódó városrendezési kerettervben a budai oldalra a tervezők kizárólag lakó- és üdülőövezeteket képzeltek, amit a Tabán környékén megvalósítandó fürdő- és gyógyászati központ egészített volna ki. A várnegyed és a palota hasznosítása hivatali vagy kormányzati negyedként, esetleg kulturális központként szóba sem került. A jövő modern fővárosa számára a Várhegy lényegében teherterületet jelentett.

72 ■ Major: Építészetünk útja, 31–43. old.; Új építészet, 35. old.

73 ■ Ferkai András: A sztálinizmus építészetéről. In: György Péter – Turai Hedvig (szerk.): *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra*. Corvina, Bp., 1992. 26. old.

74 ■ Megemlíti Bognár: Átváltozások és átváltoztatások, 262. old.

75 ■ Bódy Zsombor megfogalmazása Reinhard Koselleck nyomán: Bódy Zsombor: Az 1945-ös átalakulás értelmezési kánonjairól. In: Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert (szerk.): *Homoklapátolás nemesércért. A 70 éves Ständeisky Eva tiszteletére*. Napvilág, Bp., 2018. 44. old.

76 ■ Mi legyen a vár helyén? Név nélkül. *Szabadság: demokratikus napilap*, 1945. október 23. 4. old.

77 ■ Uo. A cikket ismerteti és városrendezési tervekkel, valamint a várnegyedre és részben a palotára vonatkozó hivatalos, kormányzati döntésekkel szembeállítja: Sipos: Tervek a budai, 297–299. old.

78 ■ Feltehető, hogy az újságcikk írója a MOB 1945. október 2-án tartott ülésére utal.

79 ■ Kisléghy Nagy István – Pogány Frigyes: A budai Vár. *Tér és Forma*, XIX. (1946), 11. szám, 151. old.

80 ■ Az 1878-ban alapított Országos Régészeti és Embertani Társulat a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat elődje. Ez volt feltehetően az a nagy múltú társulat, amelyről a *Demokráciában* megjelent cikkben szó van: T[amás] E[rnő]: Romkertet terveznek a budai várpalota helyére. Gerevich professzor a régészeti társaság érdekes terveiről. *Demokrácia*, 1945. 12. szám, 4. old.

81 ■ Uo.

A Várhegy ma „inkább útban van. A város szívében a forgalmi utak kénytelenek megkerülni.

A dombtető megközelítése nehézkes, és így intenzív beépítésre nem alkalmas. A köznapi praktikum szemüvegén át nézve, inkább teherterület. Igen. A forrongó, zajló élet, a nyüzsgő, robotoló város legszívesebben eltüntetné innen ezt a zavaró dombot, mert ez egyszerűen gazdasági, vagy tájészterítikai szempontból sem tűr meg hátán bérkaszányákat, toronyházakat”

– világított rá a helyzet súlyosságára Pogány és Kisléghy 1946-ban. A „kibombázott, lakás-éhes, primitív életszükségleteit is nélkülöző és így érthetően csak a lapos praktikumban hívó ember szűk látószögével” közelítve a történelmi Budai Várnegyed és a palota épületegyüttese elvesztette az értékét.⁷⁹

Az újságcikkben foglaltakat érdemes egy rövid elemzésben szembevetni a valósággal, illetve a valóságnak a pártpolitikai érdekeken átszűrődő értelmezésével. A *Szabadság* ugyanezen számában jelent meg az a híradás, amely szerint a lerombolt Duna-hidakat ideiglenesen pótló, a legerősebb jégzajlásnak is ellenálló híd már a téli időszakban lehetővé teszi majd az állandó összeköttetést Pest és Buda között. A fővárosban a közlekedés teljes megindítása a sürgősen megoldandó problémák között szerepelt akkor, amikor a Műemlékek Országos Bizottsága a várpalota helyreállításáról, illetve a helyére álmodott új negyedek építéséről tárgyalt. Az újság első oldalán pedig Rákosi Mátyás két héttel az országos választásokat megelőzően, tízezer budapesti nő előtt mondott beszéde jelent meg: „A legégetőbb kérdés, a kenyérhiány, az áruhiány, az árak és a bérek versenye, a pénz elértéktelenedése.”

A palota lebontására, esetleg egy új stílusú épület, munkás-üdülőtelep vagy idegenforgalmi centrum várbeli építésére vonatkozó elképzelések az idézett újságcikk tudósítása szerint abban a körben is megfogalmazódtak, ahol ez a legkevésbé volt várható. A Műemlékek Országos Bizottságának nagy múltú, építészeket, régészeket, művészettörténészeket egyesítő közegében. Abban a bizottságban, amelynek elnöke 1934-től Gerevich Tibor volt. De megfogalmazódtak az 1945-ben működését újra megkezdő Országos Régészeti és Embertani Társulatban is, amelynek ekkor újraválasztott elnöke ugyancsak Gerevich Tibor volt.⁸⁰ Az 1945 és 1948 között a Független Kiszгада-, Földmunkás- és Polgári Párt lapjaként megjelenő *Demokrácia* 1945. június 4-én megjelenő száma szerint „Gerevich professzor »a régészeti társaság érdekes terveiről«” számolt be egy interjúban.⁸¹ A vastag betűkkel szedett cím – *Romkertet terveznek a budai várpalota helyére* – elárulta, hogy a társulat elnökeként nyilatkozó Gerevich a Budai Várpalota lebontása mellett foglalt állást. Igaz, nem lakótelepet és parkot, nem szállodát, s nem is új palotát szánt a helyére, hanem az esztergomihoz és a

székesfehérvárihoz hasonló romkertet. „A lebontásra kerülő mai palota” helyén feltárt „romok történelmi hangulatot felidéző környezetükkel éppen úgy díszítik Budapestet, mint – mondjuk – a Colosseum ékesíti Rómát! Bizonyos, hogy a városrendezés e terv megvalósításával csakis szépitene Budapest városképét [...] egy szebb, hangulatokban és műemlékekben gazdagabb város látványát idézve elénk” – vélekedett a cikk szerzője.

Mi állhatott ennek a nem várt nyilatkozatnak a háttérében? Gerevich indoklása a várható óriási építési költségekre hivatkozott. 1945 júniusában, a rendkívül szűkös gazdasági lehetőségek és a nyomasztó fővárosi életkörülmények közepette ez önmagában nyomós érvnek számított. Az épületkárok tényleges mértékével feltehetően ő sem volt tisztában. Az interjúból azonban arra lehet következtetni, hogy a palota helyreállítását Gerevich valójában az épület-együttes állapotától függetlenül sem tartotta támogatandónak. Budapest sok „gipsz-díszítésű, giccses épületéért kulturális és művészeti tekintetben nem kár. Helyükbe új épületeket emelnek.” Nem mondta ki, de vélhetően a palotát is ezek közé sorolta.

A szövegből egyértelműen kiolvasható Gerevich mély elkötelezettsége a tudományos alapon nyugvó régészeti feltárások iránt. A Budavári Palota területét különösen értékesnek, ezért alaposan átkutatandónak tartotta. Joggal remélhette a középkori épületek romjainak feltárását, hiszen ezek egyes részletei már a háború előtt előbukkantak.⁸² Számára a középkori királyi palota minél teljesebb körű feltárásának a lehetősége többet ért a hauszmanni palota helyreállításánál. A romkert létrehozása része lehetett volna egy átfogó tudományos, régészeti programnak és a cikkben szintén fontos feladatként jellemzett ismeretterjesztő, „népnevelő” munkának.⁸³ A romokból felépülő, műemlékekben gazdagabbá váló új várost, a most felépítendő „ötödik Budát”⁸⁴ Gerevich megítélése szerint jobban ékesítette volna az épületmaradványokat hitelesen bemutató romkert, mint a dunai panorámát uraló, historizáló épületkomplexum.

Ahogy a Műemlékek Országos Bizottságában és az Országos Régészeti és Embertani Társulatban, úgy feltehetően az FKT-ban is felvetődött a Budavári Palota lebontásának gondolata. Többek között erről számolt be Pogány Frigyes és Kisléghi Nagy István 1975-ben, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat budapesti Kossuth Klubjában folytatott beszélgetésben.⁸⁵ „Mégfogalmazzuk az alapvető kérdést: mi lesz a Várral, mi lesz a volt királyi palotával? Mert olyan hangok is hallatszottak még a Közmunkatanácson belül is, hogy a királyi palotát le kell bontani – s már született is olyan javaslat, hogy amerikai szállodát kell építeni a helyére” – emlékezett Pogány. A szót átvevő Kisléghi pedig a következő részletet elevenítette fel: „Elhangzott a legmagasabb fórum véleménye: jöjjenek a buldózerék, a Várnegyed – ez a »sváb falu« – tűnjön el a föld színéről, s helyébe épüljön egy

szép modern város.”⁸⁶ Sajnos egyik emlékező sem kötötte ezeket a kijelentéseket konkrét személyekhez, nem számoltak be a vita körülményeiről, és nem jelölték meg a végrehajtás pontos időpontját sem.

A Budai Várpalota épületeinek helyreállíthatóságával kapcsolatos bizonytalanságot 1945-ben kormányzati szinten is tetten lehetett érni. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány minisztertanácsi ülésein a kérdés két alkalommal került szóba. Balogh István miniszterelnökségi államtitkár július 25-én 12 630 000 pengő póthitelért folyamodott, amelyből a sérült épületek statikai megerősítését kívánta finanszírozni. A kívánt összeg folyósításához a Minisztertanács hozzájárult.⁸⁷ Az 1945. október 24-én tartott ülésen, amikor az államtitkár újabb 36 milliós összeget kért,⁸⁸ Gerő Ernő kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter célszerűtlennek gondolta, hogy a menthetetlen épületre további összeget áldozzanak. Gerő indítványát Oltványi Gyula pénzügyminiszter mellett Nagy Ferenc újjáépítési miniszter, a későbbi miniszterelnök is magáévá tette: minthogy „komoly megóvás nem vihető keresztül [...] valóban el lehet tekinteni az épületek helyreállítási munkálataitól”. A határozat feltehetően nem a pusztulás mértékével való józan szembenézés eredményeként, annak az anyagi vonzatait mérlegelve született, az ország és a főváros helyzetére, a sürgetően megoldandó, alapvető problémákra való tekintettel azonban kétségtelenül racionális, gazdasági szempontból indokolható volt.⁸⁹

A „FORDULAT ÉVÉBEN”

1948-ban jelent meg Fülep Lajos *Egy nagy lehetőség Budapest és az ország újjáépítésében* című tanulmánya. A szerző ezúttal nem művészettörténetet írt. Az építészeti „a kor gazdasági, társadalmi, szellemi-erkölcsi, esztétikai tartalmát, létét, valóságát kifejező és megjelenítő”⁹⁰ művészeti ágként értelmezve a múltat és jelent, valamint a remélt jövőt jellemezte. Az esz-

82 ■ A háború előtt előkerült részleteket az ostrom előtt állagmegóvási céllal visszatemették. Az ostrom után a Műemlékek Országos Bizottsága az ásatások folytatását szorgalmazta, támogatását már az 1945. évi költségvetésében szerepeltette. Lásd erről: Bognár: *Átváltozások és átváltoztatások*, 259–260. old.

83 ■ A Rómára és a Colosseumra való hivatkozás alapján azt is feltételezhetjük, hogy a romkert kialakításának terve, vagy esetleg éppen csak ötlete itáliai példák nyomán fogant. Erről részletesen: Bardoly: Gerevich Tibor..., 11. old.; valamint: Markója Csilla: Gerevich Tibor görbe tükörben. *Enigma*, 2009. 16. szám, 5–48. old.; Markója Csilla: Gerevich Tibor és sokrétű hagyatéka. Aba-Novák Vilmos, Jeges Ernő és a kultúrpolitika a Horthy-érában. *Enigma*, XXV (2018), 95. szám, 35–50. old.

84 ■ Lásd: Borbíró: *Budapest építészete*, 53. old.

85 ■ Pogány: *Hogyan épült újjá*, 185–192. old.

86 ■ *Uo.*, 187–188. old.

87 ■ Szűcs László: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. dec. 23. – 1945. nov. 15. K. n., Bp., 1997. A köt. 688. old. Említi: Bognár: *Átváltozások*, 259. old.

mefuttatás tartalmazta a régi rend kíméletlen, hazug világának megjelenítőjeként értelmezett historizmusnak a társadalom, a politika és a művészet, illetve az építész és a megrendelő viszonyrendszerébe állított, mindent elsópró kritikáját. A hauszmanni palotát és Budapest eklektikus épületeit az országot zsákutcába vezető, velejéig hamis rendszer kifejeződéseként értelmezte:

„A tőke spekulációra építette a bérházakat, a magánosok a maguk lakta házakat fitogtatásra, az állam és a város tekintély, hatalom reprezentálására a középületeket. [...] Ezért nagyobbították meg a királyi palotát 860 termesre, mert ha nem is lakik benne király, mutassa meg, hogy hatalmas ország királyának palotája.”⁹¹

Fülep közölt egy kiforrott, tudományos igényű megalapozott koncepciót is a Budavári Palota hasznosítására. A „királyt jelképező épületkolosszusnak”, „a hazugság legnagyobb lakának”⁹² a budapesti egyetem itteni elhelyezése adhatna új, méltó funkciót. Méltó funkciót egy demokratikusnak hitt rendszerben, amely igyekszik leszámolni a múlt minden bűnével, és szembe kíván nézni minden rossz látszattal. Olyan funkciót, amellyel az épületegyüttes az új belső igazság tudatában, a tudomány és az igazság otthonaként vállalhatja a hazug külsőt. Az épületegyüttes egyetemmel alakítása ugyanis „mérhetetlenül serkentené magának a gondolkodásmódnak folyamatban levő megújulását”.⁹³ Ez egyszerismind – folytatta Fülep – a még mindig kísértő, különösen a budai várban kísértő régi gondolkodásmód „feje tetejéről a talpára állítását” is jelentené.

Fülep elsőként a bölcsészeti és a jogi fakultásokat kívánta itt elhelyezni, ezt követően pedig a hivatalok, a hadsereg, a születési és pénzarisztokrácia korábbi székhelyén, a várnegyedben tervezte létrehozni az egyetemi várost. Helyet biztosított volna ezzel

kolégiumoknak, tanári lakásoknak, könyvtáraknak. Fülep hangsúlyozta a Várhegy ideális, a város közepén, mégis annak zajától, forgalmától elkülönülő, jó levegőjű, nyugodt fekvését, amely kiválóan alkalmassá teszi nemcsak a tanulásra és tanításra, hanem a kikapcsolódásra, a pihenésre is.

A hosszára nyúló, történeti és művészetfilozófiai elemeket is tartalmazó elemzésben a szerző végeredményben a régi rezsimmel szemben, a tudást és a szabad szellemet megbecsülő új demokrácia mellett foglalt állást: „Bármi egyébre használjuk [a palotát – KM], hatalmi, politikai, hivatali célra, folytatjuk a vonalat. Az egyetem elvágja.” Ezzel „a rosszból jót, a bűnből erényt, az átokból áldást kell csinálni”.⁹⁴ A Budavári Palota, pontosabban annak új funkcióba emelése az új rend létrehozásának, kiteljesítésének a szimbólumává, mintegy modelljévé emelkedett. Fülep Lajos még 1948-ban is vakon hitte vagy legalábbis remélte, hogy mindez meg is valósulhat.

A tanulmányhoz kapcsolódva a szerzővel és két felkért szakértővel folytatott beszélgetés jelent meg a *Kis Újságban*.⁹⁵ A szakértők a két háború közötti építészet sokoldalúan művelt, jeles képviselői voltak. 1948-ban mindketten részt vállaltak a politikai életben, közéleti tevékenységet folytattak, és vezető hivatalot töltöttek be. Az egyikük, Borbíró Virgil 1945 és 1948 között az FKT-ben és a Magyar Művészeti Tanácsban dolgozott, 1947-től parasztpárti építésügyi államtitkár volt. Hivatalát 1949-ig töltötte be, ekkor kiszorították a közéletből. Szakmai működését azonban továbbra is elismerték: a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Képzőművészeti Főiskola Építészeti Tanszékének rendes tanára volt. Bekapcsolódott Budapest városrendezési terveinek készítésébe is, és a Budavári Palota terveiről is többször nyilatkozott. A másik szakértő, a „galileista” építész,⁹⁶ Soós Aladár, fiatalkora óta baloldali elkötelezettségű tervező, az Építésügyi Minisztérium alkalmazásában 1946-tól irányító szerepet játszott a főváros nem egy középületének újjáépítésében. 1947-ben az Országos Tájékoztatói Ügyosztály élére nevezték ki, feladata a tervszerű újjáépítés országos szintű koordinálása volt.⁹⁷ A Radikális Párt tagjaként lett parlamenti képviselő, ahol a műemlékek, főleg a vidéki kastélyok kirablása, elpusztítása ellen emelt szót. A későbbiekben is tervfőmérnökként jutott szerephez nagy állami beruházások, többek között Sztálinváros építésében.

Nem volt kérdéses, hogy a fiatalon művészet-történeti tanulmányokat is folytató, a historizmus stílusát Fülepeh hasonlóan nem pusztán formai szempontból, hanem az egész régi világ megnyilatkozási formájaként elítélő Borbíró Virgil támogatta az egyetemi város Várhegyre telepítésének gondolatát.

„Nem vagyunk hívei a gigantikus méretekben tobzódó, unalmas, rideg, hivatalos klasszicizmus olyan fajtájának, amit a Hellaszból Rómába hurcolt rabszolga-építészek, diktátorok és imperá-

88 ■ Uo. B köt., 428–429. old. Említi: Sipos: Tervek a budai, 299. old.; Bognár: Átváltozások, 259. old.

89 ■ Bognár: Átváltozások, 259., 269. old. (67. jegyzet).

90 ■ Fülep Lajos: Egy nagy lehetőség, 690–701. old.; uő: *Művészet és világnézet*, 366–383. old.; uő: *Egybegyűjtött írások*, 370. old.

91 ■ Uo., 366–383. old.; Uő: *Egybegyűjtött írások*, 378. old.

92 ■ Fülep: Egy nagy lehetőség, 690–701. old.; uő: *Művészet és világnézet*, 366–383. old.; Uő: *Egybegyűjtött írások*, 377–378. old.

93 ■ Uo., 690–701. old.; uő: *Művészet és világnézet*, 366–383. old.; Uő: *Egybegyűjtött írások*, 382. old.

94 ■ Uo., 690–701. old.; uő: *Művészet és világnézet*, 366–383. old.; Uő: *Egybegyűjtött írások*, 382. old.

95 ■ A *Kis Újság* a Független Kisgazda Párt központi lapja volt, képes politikai napilap. A cikk emellett teljes terjedelmében megjelent: Fülep Lajos: Hogy lehet a Várból egyetemi város? A budai várnegyed diákvárosá alakításáról nyilatkozik Fülep Lajos, Borbíró Virgil és Sós Aladár. Közli: Fülep: *Egybegyűjtött írások*, 465–467. old.

96 ■ Soós Aladár (1887–1975). Lásd Fekete Gyula: Egy galileista életmű. *Budapest*, 1977. május, 32–34. old.

97 ■ Lásd erről a *Kis Újság* beszámolóját, 1947. május 16.

torok parancsára találtak ki, s amit a napóleoni mérnökharhoz tartozó archeológus építészek keltettek új életre, amit a Napóleon alapította École des Beaux-Arts tett a hatalmaskodók nemzetközi világ-stílusává, a mindenfajta imperializmusok építészeti kifejezőjévé, Berlintonl keletre Mandzsúriáig, nyugatra pedig Havannaig és San Franciscóig.”⁹⁸

A hivatalos klasszicizmusnak nevezett eklektikát maró gúnnyal illetve, a palotába helyezendő egyetemet viszont egyenesen, mint a „Duna völgyének egyik legszebb világitótornyát” említette. Az épületeket építésztként is alkalmasnak találta az új egyetem befogadására. Egyes épületszárnyakat könnyen helyreállíthatónak vélt, a megmaradt falak és födémek felhasználásával pedig a költségekben is 35-40%-os megtakarítást tartott elérhetőnek.⁹⁹

Soós Aladár miniszteri osztályfőnök az épületegyüttest elvben többféle funkció betöltésére is alkalmasnak találta. Lehetett volna Budapest kulturális központja, a jövő nagy egyetemi negyedének súlypontja, de éppúgy kiépülhetett volna benne „Budapest idegenforgalmának centruma [...] nagyszabású hotellé, vigadóvá, hangversenytermekké, kaszinókká stb. átalakítva”. Az épületegyüttest arra is alkalmasnak ítélte, hogy befogadja Magyarország politikai központját, amely magába foglalta volna az államfő lakását és reprezentációs termeit. Az idegenforgalmi rendeltetést nem találta időszerűnek. A kulturális központtá, esetleg egyetemmé való átépítés költségeit aránytalanul nagyra gondolta. A legtöbb szempontot a politikai centrumként történő kialakítás mellett látta felsorakoztathatóknak: amellett foglalt állást, hogy „a budai Vár romjaiból az Új Magyarország politikai momentumává és jelképévé” épüljön újjá. 1952 decemberében, immár a palota újjáépítésének a tervezésében bekövetkezett fordulat után, konkrétan is megfogalmazta az 1948-ban útjára indított gondolatot, miszerint a megváltozott jelentésű palotát a szocializmust építő ország szimbólumaként kell újjáépíteni.

„Immár nem egy »az Isten kegyelmére« hivatkozó császárságot kell reprezentálnia, hanem az egész ország dolgozó népének történelmi jelentőségét, építő erejét és akaratát.”¹⁰⁰

Füleppelellentétben Soós egyáltalán nem érezte megszakitandónak a palota múltbeli funkcióját. Nem érezte szükségét, hogy eltöröltessen a régi kor hatalmi centrumaként hozzá fűződő, benne tetest öltő szimbolikus tartalom. Sőt a kontinuitás mellett érvelt. Meggyőző szempontként említette – s ebben az építész szakma több képviselőjével egyetértett –, hogy az állami reprezentációban szerephez jutó hivatali használat áll legközelebb az épületek eredeti rendeltetéséhez. Utoljára, de nem utolsósorban, a bizonyító erejű, „nagy orosz példára” hivatkozott.

„A Kremlből is politikai centrum lett, amely az egész hatalmas Szovjetunió politikai szimbólumává vált.”¹⁰¹

Mindez tehát 1948-ban történt, alig egy évvel azelőtt, hogy megszülettek a palota hasznosítására vonatkozó legmagasabb szintű döntések. 1949. május 19-én – a május 15-én tartott választás után mindössze négy nappal – a Gazdasági Főtanács határozatba foglalta, hogy az első ötéves terv keretében kezdődjék meg a volt királyi palota és a várnegyed műemléki szellemű helyreállítása. Az MDP Központi Vezetőségének Titkársága pedig 1949. augusztus 17-én a palotát találta egyedül méltó és kellően reprezentatív helyszínnek a legfőbb állami vezetés, a Miniszterelnökség és a párt központi szervei elhelyezésére.¹⁰² Nem a határozatok tartalma jelentett elsősorban újdonságot. Az építészek és műemlékvédők közül korábban is többen úgy gondolták, hogy a helyreállítandó épületegyüttest az állami reprezentáció szolgálatába kell állítani. Attól sem zárkóztak el, hogy a palota továbbra is az országot, az államiságot jelenítse meg. A hatalom gyakorlásának módja jelentett újdonságot, a hatalom jellege változott meg időközben. Hiszen mindez akkor történt, amikor

„a magyar nemzeti lét minden eddig megoldatlan döntő kérdését az MKP élesen felvetette, következetesen végiggondolta és a gyakorlatban a lehetőségekhez képest megoldotta. A magyar nemzeti lét nagy elvi kérdései most már mint a társadalmi gyakorlat irányelvi szerepelnek, vagyis az eleven, az aktuális társadalmi élet konkrét cselekvéseinek iránynt megszabóivá válnak.”¹⁰³

Akkor, amikor a kommunista párt a gazdaság és politika szilárd alapokra helyezését követően, „a régi társadalom hazugság, önámítás és képmutatás szövevényének” felszámolásával megteremtette „a valóság helyes felismerésén alakuló új magyar szellemi kultúra” lehetőségét.¹⁰⁴ □

98 ■ Borbíró: Budapest építészete, 54. o. old.

99 ■ Fülep: Hogy lehet a Várból, 466. o. old.

100 ■ Soós Aladár: Újjáépül a Budai Vár. *Élet és Tudomány*, VII. (1952) 52. szám, 809. o. old.

101 ■ Fülep: Hogy lehet a Várból, 467. o. old.

102 ■ Prákfalvi Endre: Adatok a budavári palotaegyüttes 1945 utáni építéstörténetéhez. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XXIX. köt., 2001. 348. o. old.; Sipos: Tervek a budai várnegyed, 299. o. old.

103 ■ Lukács György: A Magyar Kommunista Párt és a magyar kultúra. Előadás az MKP Politikai akadémiáján, 1948. április 9. In: uő: *Új magyar kultúráért*. K. n. Bp., 1948. 26. o. old.

104 ■ Uo. 29. o. old.